

ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา

Beliefs and practices towards the Bodhi tree in Lanna society

พระวรารกร จิตตปุณฺโญ (ดวงอนันต์)

Phra Warakorn Cittapunyo (Duang-a-nan)

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

Lamphun Buddhist collage

Email:

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในประเทศไทย และ 2. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า ต้นโพธิ์ในประเทศไทยนั้นมีการปลูกในสมัยทราวดี ประมาณ พ.ศ.1432 โดยพระมหาเถรไหล่ลาญได้นำมาพันธุ์มาจากศรีลังกา ในสมัยกรุงสุโขทัยและสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการนำพันธุ์ต้นโพธิ์มาจากพุทธคยา ประเทศอินเดียมาปลูกและขยายพันธุ์ไปทั่วประเทศ ในสังคมล้านนาเรียกต้นโพธิ์ว่า “ต้นศรี” หรือ “ต้นสะหรี” ชาวล้านนาถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ห้ามตัดหรือทำลายโดยเด็ดขาด ผู้ที่ตัดมีโทษเช่นเดียวกับการทำอนันตริยกรรม ต้นโพธิ์มีอิทธิพลต่อชาวล้านนาในประเพณี เช่น การถวายไม้ค้ำโพธิ์ การถวายนมสตรดต้นโพธิ์ เป็นต้น เรื่องราวของต้นโพธิ์ได้รับการจารึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและหลักศิลาจารึกเป็นจำนวนมาก ส่วนมากกล่าวถึงอานิสงส์ความสำคัญและข้อห้ามสำหรับต้นโพธิ์ ส่วนอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมล้านนา ชาวล้านนานิยมนำกิ่งของต้นโพธิ์ไปแกะสลักเป็นพระพุทธรูป

คำสำคัญ: ต้นโพธิ์, พระพุทธศาสนา, ล้านนา

Abstract

This research aims to 1. study the beliefs and practices towards the Bodhi tree in Thailand and 2. study the beliefs and practices towards the Bodhi tree in Lanna society. This is a documentary research. The research results found that the Bodhi tree in Thailand was planted in the Dvaravati period, around 1432 B.E., when Phra Mahathera Lai Lai brought the tree from Sri Lanka. During the Sukhothai and Rattanakosin periods, the Bodhi tree was brought from Bodh Gaya, India, and planted and propagated throughout the country. In Lanna society, the Bodhi tree is called the “Sri tree” or the “Sari tree”. Lanna people consider it to be a representative of

the Buddha. Cutting or destroying it is strictly prohibited. Those who cut it are punished as if committing a heinous sin. The Bodhi tree has an influence on Lanna people in traditions, such as offering a Bodhi tree support pole and pouring fresh milk on the Bodhi tree. The story of the Bodhi tree has been recorded in many Buddhist scriptures and stone inscriptions. Most of them mention the benefits, importance, and prohibitions of the Bodhi tree. As for the influence on Lanna art, Lanna people like to carve Bodhi tree branches into Buddha statues.

Keywords: Bodhi tree, Buddhism, Lanna

บทนำ

โพธิ์เป็นพืชในตระกูล Moraceae ซึ่งเป็นไม้กลุ่มเดียวกับ ไทรมะเดื่อและกร่าง มีถิ่นในประเทศอินเดียถึงอุซาคเนย์ กำเนิดอยู่ในป่าดิบชื้นหรือค่อนข้างชื้น โดยมีภูมิลาเนาอยู่ในเบงกอลและในพื้นที่บางส่วนของอินเดียตอนกลาง พม่า และพะโค รูปทรงของเรือนยอดไม่แน่นอน แต่เป็นต้นไม้ที่มีเรือนยอดกว้าง ต้นโพธิ์สามารถขึ้นโอบล้อมต้นไม้อื่นหรือแม้กระทั่งตามซอกหินต้นโพธิ์ก็สามารถเจริญพันธุ์ได้ นิยมดินหลายประเภทแต่ต้องเป็นดินที่มีการระบายน้ำได้ดี การเจริญเติบโตเป็นไปอย่างช้าๆ ต้นโพธิ์มีลำต้นเกลี้ยงเกลา เปลือกสีเทาเรียบ สามารถเอาไปทำน้ำฝาดได้ เป็นไม้ผลัดใบมีความสูงถึง 20-30 เมตร มีใบเป็นรูปหัวใจลักษณะเป็นมัน โคนใบกว้างปลายมียอดแหลม ใบยาว 1-3 นิ้ว มีความกว้าง 3-4 นิ้ว มีเส้นใบ อยู่ 8 คู่ ใบจะพลิ้วไหวอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เนื่องมาจากมีก้านใบที่เล็กตัวใบจะเพิ่มความเขียวในยามที่พระอาทิตย์ร้อนแรง กล่าวกันว่าที่อินเดียต้นโพธิ์จะผลัดใบในวันพระตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมถ้าในที่ชุ่มชื้นโพธิ์จะเขียวตลอดทั้งปีแต่ถ้าปลูกในที่แห้งแล้วจะมีการผลัดใบ ประโยชน์ของต้นโพธิ์ คือ ส่วนเปลือก สามารถใช้ทำยาชงหรือยาต้มแก้โรคหนองใน ใบและยอดอ่อนสามารถนำมาใช้ทำยาแก้โรคผิวหนัง รวมทั้งผลก็สามารถนำมาใช้เป็นยาระบายได้ (ฉัตรชัย แซ่ฉั่ว, 2548 : 21) ชาวพุทธถือว่าโพธิ์เป็นต้นไม้ประจำพระพุทธศาสนา เพราะเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในขณะที่ตรัสรู้ ชาวไทยพุทธนิยมนำโพธิ์สายพันธุ์พุทธคยามาปลูกไว้ตามวัดวาอารามทั่วไป เพื่อระลึกถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ต้นโพธิ์ยังเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคมไทยในหลายเรื่อง (ธีรโชติ เกิดแก้ว, 2553 : 69-84)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัย การศึกษาค้นคว้าจากเอกสารตามลำดับขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. การรวบรวมเอกสารข้อมูล โดยการศึกษาจากเอกสารข้อมูลต่างๆ ทั้งที่เป็นชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ส่วนเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา หนังสือ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เพื่อทำการศึกษาค้นคว้าในความหมาย ขอบเขตเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับต้นโพธิ์ในพระพุทธศาสนา
2. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาวิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ที่ได้จากการศึกษาทางเอกสาร โดยการจัดทำเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้อย่างชัดเจน
3. การสังเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาวิจัยได้ดำเนินการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์แล้ว นำไปสู่กระบวนการสังเคราะห์ และเรียบเรียง โดยมุ่งค้นหาคำตอบที่ได้ตั้งไว้ตามวัตถุประสงค์พร้อมทั้งนำเสนอข้อคิดเห็น และข้อเสนอแนะของการศึกษาวิจัย
4. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ ดำเนินการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม นำเสนอต่อไป

ผลการวิจัย

1. ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในประเทศไทย

ประเทศไทยได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเป็นเวลานานแล้วก่อนที่กรุงสุโขทัยจะเป็นราชธานี มีตำนานเล่าว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์น่าจะนำมาปลูกใน พ.ศ.1432 หรือประมาณพันกว่าปีมาแล้วในสมัยนั้นมีเชื้อพระวงศ์เป็นบุตรของนายเสน กษัตริย์พระยาศรีสิทธิชัย ที่เคยเป็นมหาดเล็กในพระเจ้าแผ่นดินละโว้ ผู้ซึ่งเคยเป็นชู้กับนางสนมจนต้องถูกจับสึกไหลข้างหนึ่ง จึงเรียกว่า “ไหลละลาย” หลังจากนั้นนายไหลละลายได้หนีไปบวชเป็นสามเณร ต่อจากนั้น ก็ได้อาศัยเรือสำเภาลบหนีไปยังประเทศศรีลังกาและหลังจากนั้นก็ได้ไปบวชเป็นพระสงฆ์ตามแบบอย่างลังกา เมื่อกลับมายังประเทศไทยก็ได้นำพระบรมมหาธาตุมาจำนวน 650 พระองค์ พร้อมทั้งนำเอาเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วย ในราวปี พ.ศ. 1432 และนำมาเพาะเป็นต้นกล้า “มหาเถรไหลละลาย” ได้นำไปปลูกไว้ที่นอกวัดเขาปากน้ำซึ่งมีปรากฏอยู่ในตำนานของพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม กล้าไม้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์บางส่วนได้ถูกนำไปปลูกตามหัวเมืองหลักต่างๆ แต่ขาดหลักฐานว่าได้นำไปปลูกไว้ที่ใดบ้าง (สุรีย์ ภูมิอมร, 2546 : 33)

ตำนานพระปฐมเจดีย์และพระประโทนเจดีย์ ฉบับพระยามหาอรรคนิกร และฉบับนายทอง ได้มีการกล่าวไว้ว่า

บัญญัติไว้ในพระมหาโพธิเทพารักษ์นั้น 36 พระองค์ บัญญัติไว้ในพระปาเลไลย 36 พระองค์ เอาขึ้นไปบัญญัติไว้ในเมืองไชยนาท 36 พระองค์ และผลมหาโพธิ (ที่) มหาไหลละลายเอามาแต่

ลังกาปลูกไ้วริมหนองทะเลนอกวัดเขมาปากน้ำจึงได้ปรากฏชื่อ มหาโพธิมาแต่เมืองลังกานั้นแล” ส่วนโพธิ์ลังกาที่ได้นำมาปลูกในเขตเมืองนครปฐม อโยธยา สุพรรณบุรี ฯลฯ ในสมัยเมื่อพันปีมาแล้ว น่าจะเป็นพืชพันธุ์ ที่ได้มาจากโพธิ์ที่พระนางสังฆมิตตาเถรีทรงนำไปปลูกไว้ ณ เมืองอนูราธปุระนั่นเอง (อัครพงษ์ คำคุณ, 2546 : 94)

ในสมัยสุโขทัยถือว่าประเทศศรีลังกาเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นแหล่งที่ถ่ายทอดคำสอนที่บริสุทธิ์ตามพุทธวจนะ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในสมัยนั้นจึงมักจะเดินทางไปบวชใหม่ และศึกษาพระพุทธศาสนาที่นั่นโดยตรง หรืออาจจะผ่านทางเมืองที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ก่อนหน้านี้อีกแล้ว ด้วยเหตุนี้ได้ทำให้แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายในสุโขทัยด้วย เช่น คติการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ, การประดิษฐานรอยพระพุทธบาท รวมถึงคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วย จากข้อความในจารึกที่อ้างว่าสิ่งที่ควรบูชาเหล่านี้ ล้วนแต่อัญเชิญหรือจำลองมาจากประเทศศรีลังกาแทบทั้งสิ้น (วิไลรัตน์ ยังรอด และธวัชชัย องค์กรวิเวทย์, 2551 : 34)

จะเห็นได้ว่าอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาของไทยที่ส่วนใหญ่เป็นเถรวาทนั้น อาจเป็นเพราะว่าได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาของศรีลังกา นอกจากนั้นแล้วยังมีส่วนในจารึกนครชุม พ.ศ. 1900 ด้านที่ 1 ที่บอกว่า

พระมหาธาตุอันนี้ไช้ธาตุสามาลัย คือ พระธาตุแท้จริงแล้ เอาลูกมาแต่ลังกาทวีปพันมาดายเอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิอันพระพุทธเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นแลผลจุมมาราธิราช ได้ปราบแก่พระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธ มาปลูกเบื้องหลังพระธาตุนี้ ผิผู้ใดกราบไหว้นบกระทำการบูชาพระศรีรัตนธาตุแล้พระศรีมหาโพธิ์นี้ไช้ มีอานิสงส์พร้าเสมอตั้งได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล ความดั่งนี้เราบมิหากกล่าวคำพระพุทธเจ้า เราหารังบอกไว้เองไช้ เมื่อพระเป็นเจ้าได้เป็นพระพุทธวันนั้น (กรมศิลปากร, 2548 : 59)

ด้านของจารึกวัดเขากบ พ.ศ. 1902 –1912 ด้านที่ 2 ที่ว่า “...แต่ปลูกพระศรีมหาโพธิ... อาวาสแต่นครหลวง มีพุทธปฏิมา พระศรีมหาโพธิว่ากัมพงคลองอีกพระเจดีย์...ผสมแต่ปลูกพระศรีมหาโพธิได้สามร้อยต้น...” (อัครพงษ์ คำคุณ, 2546 : 125-126) และยังมีส่วนในจารึกวัดศรีชุม พ.ศ. 1912 ที่บอกว่า “...เทียรปรารถนาโพธิสมภาร...ก่อพระเจดีย์ ปลูกพระศรีมหาโพธิ กระทำพุทธปฏิมาทุกแห่งทุกพาย...แม้นชื่อกิงพระศรีมหาโพธิ... สมเด็จพระมหาเถระเป็นเจ้า เอามาปลูกเหนือดิน...จึงขึ้นเป็นใบเขียวงามหนักหนาแก่กม เป็นต้นใหญ่ต้นหลวงสูงงามหนักหนา...” (กรมศิลปากร, 2548 : 106-107)

นอกจากนี้แล้วยังพบร่องรอยการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ คือ มักจะพบฐานเตี้ยๆ ทรงแปดเหลี่ยม ซึ่งมักจะพบอยู่บริเวณหลังเจดีย์ประธานหลายแห่งด้วย เช่น ที่วัดช้างล้อม นอกเมืองเก่าสุโขทัยที่พบว่า หลังพระประธานมีฐานแปดเหลี่ยม ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นที่ที่เคยใช้สำหรับปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาก่อน ซึ่งสอดคล้องกับจารึกนี้ที่ได้บอกไว้เมื่อ พ.ศ. 1927 ที่กล่าวถึง พนมไส

คำที่อุทิศที่สร้างวัด และได้มีการกล่าวถึงการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ด้วย (วิไลรัตน์ ยंत्रอด และธวัชชัย องค์กรุฒิมเวทย์, 2551 : 114) และมีความสอดคล้องกับการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่กล่าวไว้ในจารึกที่ว่า มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไว้เบื้องพระธาตุ ดังเช่นจารึกนครชุมที่ว่า “...เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์...มาปลูกเบื้องพระธาตุนี้...” (นวกฤต เห่งกระโทก, 2557 : 30)

ในศิลาจารึกหลักที่ 2 ของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นคำสรรเสริญสมเด็จพระมหาเถรศรีศรีธรรมาชจุฬามณีศรีรัตนลึงกาที่ปมหาสามีเป็นเจ้า ซึ่งเป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง ที่บอกว่า

ปลูกพระศรีมหาโพธิ์กระทำพุทธปฏิมา ทุกแห่งทุกกายเล็กศาสนาพระมหา...ในเมืองสิงหล นั้นก็ดี สมเด็จพระมหาเถรเป็นเจ้าเอามาปลูกเหนือดิน จึงอธิฐานผลิวา...พระพุทธรูปจริงจึงว่า ไชร์จูงให้เป็นอย่างดีให้ยวสีกอัน ครั้นอธิษฐานตั้งอันชื่อใบหนึ่งแห่ง...เป็นใบเสวยงามหนา...พระศรีรัตนมหาธาตุ ปลูกเนารัตนพระศรีมหาโพธิ์...พระศรีมหาโพธิ์ไว้คนแต่งเฝ้ารักษา หลายคร้ว...”

การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสมัยสุโขทัยนั้นได้มีอยู่จริงตามหลักศิลาจารึก มีการจัดงาน พิธีการต่างๆ อย่างใหญ่โตมโหฬาร เพราะหากมีการจัดสร้างศาสนสถาน ไม่ว่าจะเจดีย์ ศาลา ฯลฯ ก็จะต้องมีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เสมอ และในการจัดงานในครั้งนั้นก็ได้ดำเนินการจัดการงานต่างๆ โดยสมเด็จพระมหาเถรศรีศรีธรรมาชจุฬามณี อีกทั้งยังมีพิธีฉลองอย่างยิ่งใหญ่ รวมตลอดถึงได้มีการถวายคนมาเฝ้ารักษาด้วย

ส่วนในหลักศิลาจารึกหลักที่ 3 ของวัดนครชุม จังหวัดกำแพงเพชรนั้น เป็นเรื่องของพระธรรมราชาที่ 1 ที่พระองค์ทรงปลูกพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากประเทศศรีลังกา กล่าวว่า

พระยาภุชเชษฐราชผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัย ได้ราชาภิเษก อันฝูงเท้าพระยาทั้งหลายอันเป็นมิตรสหาย อันมีสี่ทิศนี้ แต่งกระยาตดงววย ของฝากหมากปลามาไหว้ อันยัดยัญญอกิเชกเป็นท่ายเป็นพระยา จึงขึ้นชื่อศรีสุริยพงษ์มหาธรรมราชา หากเอกพระศรีรัตนมหาธาตุอันมีมาสถาปนา ในเมืองนครชุมปีนั้น พระมหาธาตุอันมีไชธาตอันสามาณย์ คือพระธาตุแท้จริง แลเอาลูกแต่ลังกาทวีปพูนมาตาย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์ อันพระพุทธรเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นและผจญขุนมาราธิราช ได้ปราบแก่สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธรมาปลูก เบื้องหลังพระมหาธาตุนี้มิผู้ใดได้กราบไหว้นบกระทำบูชาพระศรีรัตนตรัยมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่าไชร์ มีผลอันสงส์พรา้เสมอตั้งได้บนตนพระเป็นเจ้าบ้างแล...”

“...แต่พระธาตุทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี ในเทพโลกก็ดี ในนาคโลกก็ดี เหาะกลางทาว และไปประชุมกันในลังกาทวีป เข้าอยู่ในกลางรัตนมาลิกมหาสถูป แล้วจึงจักเหาะไปอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ์พระพุทธรเจ้า....”

นอกจากนี้ยังมีหลักศิลาจารึกที่ 11 ของวัดเขากบ ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นำมาในช่วงปี พ.ศ. 2464 โดยเป็นเรื่องของรามเจดีย์ และรามวิหารที่ได้พูดถึงการปลูก ต้นพระศรีมหาโพธิ์บนภูเขาสุมนภูฏ โดยพระองค์ทรงปลูกไว้ได้ทั้งหมดจำนวน 300 ต้น ส่วนในจารึกศรีชุมหลักที่ 2 ได้มีข้อความที่ปรากฏอยู่ในจารึกหลักนี้ที่ได้มีการกล่าวถึง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่า “...ปลูกพระศรีมหาโพธิ์กระทำพุทธปฏิมาทุกแห่งทุกพาย เลิศศาสนาพระมหา...อันตรธานบให้ฉิบ บให้หายสักแห่ง พระมหาเถรศรีสรทธาราชจุลามาณีนันผู้เชื่อ...”

การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนั้น ต้องมีความสำคัญมาก ๆ ถึงขนาดที่มีปรากฏอยู่ในจารึกหลายๆ แห่ง อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่อดีต

ในชินกาลมาลีปกรณ์ที่ได้มีกล่าวไว้ว่า ในสมัยก่อนพระภิกษุสงฆ์ที่ได้เดินทางไปลังกาและได้นำเอาพันธุ์จากกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์เบื้องขวามาด้วย ต่อมาได้นำไปปลูกไว้ที่พระอารามเชิงดอยสุเทพ (วัดป่าแดงมหาวิหาร) หลังจากนั้นพระเจ้าติโลกราชธิบตีโปรดให้ย้ายต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ไปปลูกไว้ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) และเนื่องจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ต้นนี้ได้ปลูกในอารามแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “วัดมหาโพธาราม” (อัครพงษ์ คำคุณ, 2546 : 98) ในทางล้านนาได้มีการกล่าวถึง การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์ด้วยเช่นกัน ซึ่งได้กล่าวไว้ว่ามีพระสงฆ์เดินทางไปยังลังกา แล้วนำพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้ที่เชิงดอยสุเทพ คือ ที่วัดป่าแดง มหาวิหาร ต่อมาพระเจ้าติโลกราชได้ทรงสดับรับฟังธรรมเรื่องอานิสงส์ของการปลูกต้นโพธิ์จากพระภิกษุสิงหลนิกาย จิงโปรดฯ ให้ย้ายมาปลูกที่พระอารามแห่งใหม่ที่พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้น คือ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด (สุรชัย จงจิตงาม, 2549 : 19) โดยที่วัดมหาโพธารามแห่งนี้ เป็นเจดีย์ที่จำลองแบบมาจากวิหารที่พุทธคยา ซึ่งอาจเป็นการจำลองแบบมาโดยตรงหรือผ่านมาทางพุกามเพื่อเป็นการฉลองพระพุทธรูปที่มีอายุครบ 2000 ปี ซึ่งการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ ที่แห่งนี้นั้นก็สอดคล้องกับการสร้างที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตรัสรู้ ไม่ว่าจะเป็นการจำลองแบบวิหารพุทธคยา หรือการทำภาพเทพชุมนุมประดับที่ผนังวิหาร เป็นต้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2550 : 142)

ในรัชสมัยของพระเจ้าบรมโกศแห่งอยุธยา ได้มีการส่งสมณทูตไปยังประเทศศรีลังกา ถึง 2 ครั้ง คือครั้งแรกในปี พ.ศ.2296 ที่นำโดยพระอุบาลีมหาเถระ และพระอริยมุนีมหาเถระ โดยที่ในการนี้กรุงแคนดี้ ได้ขอให้คณะสงฆ์ไทยไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ตกต่ำลงจากอิทธิพลของโปรตุเกสและฮอลันดา จนทำให้เกิดพุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ขึ้นในลังกา และต่อมาในปี พ.ศ. 2298 ในตำนานพุทธเจดีย์ที่ได้กล่าวว่า “พระบริโภคเจดีย์ ในสมัยอยุธยาคางนับถือพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกาเหมือนอย่างในสมัยสุโขทัย ดังจะเห็นได้จากในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศก็ได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากประเทศศรีลังกาและโปรดฯ ให้ปลูกที่วัดระฆัง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดระฆัง เป็นวัดวรโพธิ์”

นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาได้มีการตรากฎหมายคุ้มครองต้นไม้โพธิ์ขึ้นไว้ 2 ฉบับ คือ พระอัยการลักษณ์โจร พ.ศ. 1903 ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง โดยมีการกล่าวโทษไว้ว่า ถ้าผู้ใดลักลอกองค์พระพุทธรูป ลอกล้างพระสถูปเจดีย์ แลฟันพระศรีมหาโพธิ์ เช่นเดียวกันกับพระอัยการอาชาหลวง ฉบับที่ 4 ที่กล่าวว่าห้ามมิให้ผู้ใดทำลายพระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระวิหาร และกุฏิสถาน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เทียบเท่ากับพระพุทธรูปหรือพระสถูปเจดีย์

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ระบุนไว้ ในตำนานพุทธเจดีย์ที่ได้บอกไว้ว่า สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศศรีลังกาทรงรับสั่ง ให้พระภิกษุสงฆ์ของประเทศศรีลังกา นำเอาพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ เข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และมีชื่อว่าพระองค์ฯ ทรงให้ปลูกที่วัดระฆังแต่มีหลักฐานแย้งว่า “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” ต้นแรกที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น โดยที่ในครั้งนั้นได้มีสมณทูตนำเข้ามาถวายด้วยตนเอง ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

ถึงปีชกาล พ.ศ.2361 พระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ และพระสงฆ์ท่านอื่นๆ ที่เป็นสมณทูตออกไปสืบประวัติพระศาสนาในลังกาทวีปและได้กลับมาในปีจอ พ.ศ.2375 พร้อมกับนำต้นพระศรีมหาโพธิ์พันธ์ลังกากลับมาด้วย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชทานให้ไปปลูกที่วัดมหาธาตุ 1 ต้น อีกต้นหนึ่งให้ปลูกไว้ที่วัดสุทัศน์ฯ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดมหาธาตุยังมีปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงทุกวันนี้” (กรมศิลปากร, 2548 : 102)

การนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งการอัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกในครั้งแรกเกิดขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีสมณทูตที่ได้อัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มา 6 ต้น พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ไปปลูกที่รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย 1 ต้น จังหวัดนครศรีธรรมราช 2 ต้น ที่วัดเดิม วัดท่าโพธิ์ วัดมหาธาตุ 1 ต้น วัดสุทัศนเทพวราราม 1 ต้น และวัดสระเกศ 1 ต้น ซึ่งยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2503 : 348-349)

หลังจากนั้นพระอริยกิจ เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิฯ ได้ขอหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกาจากต้นที่วัดมหาธาตุไปปลูกที่วัดจักรวรรดิฯ เมื่อ 24 พฤษภาคม พ.ศ.2480 ส่วนในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เข้ามาจากลังกาในครั้งนั้นมี 6 ต้นด้วยกัน พระอาจารย์ท่านหนึ่งไม่ปรากฏนามได้ขอขุดเอาไปปลูกที่รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย 1 ต้น เจ้าพระยาเมืองนครศรีธรรมราชได้ขอไปปลูก 2 ต้น ซึ่งเข้าใจว่าจะนำไปปลูกที่วัดพระเดิม 1 ต้น ส่วนอีก 1 ต้น ปลูกไว้ที่วัดท่าโพธิ์

จากนั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงนำเมล็ดพันธ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่นำมาจากพุทธคยาแล้วทรงนำมาเพาะ ซึ่งหลังจากที่พระองค์ทรงเพาะเป็นต้นกล้าเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วพระองค์ได้ทรงพระราชทานไปปลูกไว้ยัง 4 แห่ง คือ

1. วัดเทพศิรินทราวาส
2. วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางประอิน พระนครศรีอยุธยา
3. วัดมณีชลขันธ์ ลพบุรี
4. วัดอภัยราชบำรุง หรือวัดฉนวนตลาดน้อย

มีหลักฐานบางส่วนที่ได้มีการกล่าวไว้ว่า พระเจ้ากรุงอังฤษได้นำผลและใบของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงรับสั่งให้เพาะขึ้นแล้วโปรดเกล้าให้กรมหมื่นบวรรั้งศรีสุริยพันธ์ ปิยพรหมจรรยาบรรณมฤติ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ นำออกไปประดิษฐานไว้ที่ฐานองค์พระปฐมเจดีย์ทั้ง 4 ทิศ รวม 4 ต้น ส่วนที่เหลือพระราชทานให้ไปปลูกไว้ในพระอารามหลวงหลายแห่ง เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดอนงค์าราม

เผ่าทอง ทองเจือ (2546 : 167) กล่าวว่า ดร.จอห์น สแควร์ ได้นำเอาเมล็ดพันธ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเพาะด้วยพระองค์เอง และได้นำไปปลูกที่วัดมหาธาตุ วัดบวรนิเวศ วัดพระปฐมเจดีย์ ส่วนเมล็ดที่เหลือทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหมดช่วยกันเพาะ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้รัชกาลที่ 5 ปลูกด้วยพระองค์เองที่วัดพระแก้ว (ข้างพระอุโบสถ) และที่วัดโพธิ์ (ข้างหอไตร) แทนต้นที่ถวายเป็นไม้ม้าวัด อนงค์าราม ครั้งที่รัชกาลที่ 4 ยังทรงมีพระชนม์อยู่ และยังมีเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในบริเวณที่เรียกกันว่า “โพธิษระ” จนมาถึงรัชกาลที่ 9 ปรากฏว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนั้นได้เกิดโรคและทรุดโทรมลงในที่สุดจน ต้องถูกตัดทิ้งในวันที่ 6 กรกฎาคม 2525 (ปีที่มีการเฉลิมฉลองกรุงเทพฯ 200 ปี) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงปลูกแทนต้นเดิม และเจริญงอกงามจนถึงทุกวันนี้

สอดคล้องกับ อภิญา นนทนาท กล่าวไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีที่มาของต้นพระศรีมหาโพธิ์จาก 2 แหล่ง คือ พันธุ์จากลังกา และพันธุ์จากพุทธคยาที่ได้มาในปลายรัชกาล และปรากฏว่าคตินานับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบูชาในลักษณะนั้นๆ ขึ้นมาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระอารามที่พระองค์ทรงสร้างหรือบูรณะ และได้มีปรากฏการณ์ต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในลักษณะต่างๆ เช่น การจัดให้อยู่ในแผนผังของวัด การสร้างโพธิษระ การสร้างวิหารโพธิ์ เป็นต้น (อภิญา นนทนาท, 2553 : 62)

กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า ในปี พ.ศ.2361 ได้มีคณะสงฆ์ ที่ไปสืบประวัติพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา ได้นำเอาต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองอนูราชปุระ เข้ามาถวาย 6 ต้น โดยปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ 1 ต้น ปลูกที่วัดสระเกศ 1 ต้น และที่วัดสุทัศน์ 1 ต้น ปลูกที่นครศรีธรรมราช 2 ต้น โดยปลูกไว้ที่วัดพระเดิมและวัดท่าโพธิ์อย่างละ 1 ต้น นอกจากนี้ยังได้นำไป

ปลูกที่รัฐกลันตันอีก 1 ต้น ต่อมากรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์ เข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงปลูกที่วัดอัษฎางคนิมิตร แต่ได้ย้ายมาปลูกที่ เบญจมบพิตรในเวลาต่อมา ดังนั้นแล้วต้นพระศรีมหาโพธิ์หน้าวัดอัษฎางคนิมิตรนี้ ถือเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญมากของประเทศไทย เพราะเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่มีการนำหน่อมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นต้นลูกหลานของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ และถือเป็นครั้งแรกที่นำมาจากพุทธคยาโดยตรงของประเทศไทยไม่ได้นำเอามาจากประเทศศรีลังกา

นอกจากนี้ในปี พ.ศ.2434 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ หลังจากที่ได้เสด็จไปราชการที่ ประเทศอินเดีย ต่อมาเมื่อทรงเสด็จกลับได้อัญเชิญหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จากบริเวณพุทธคยามา ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงมีรับสั่งให้ไปปลูกที่วัดอัษฎางคนิมิตร เกาะสีชัง ภายหลังต่อมาในปี พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปที่ วัดอัษฎางคนิมิตร และพระองค์ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ขุดย้ายมาปลูกไว้ ณ สวนดุสิต และเมื่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้เติบโตแข็งแรงดีแล้ว พระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดทำพระราชพิธีปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ.2454

ส่วนในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเล่ม 1 ที่ว่าด้วยสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ วรียาลงกรณ์มีความตอนหนึ่งว่า “ด้านหลังแห่งพระวิหาร (พระศาสดา) หรือทางห้องพุทธไสยา (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงสร้างฐานโพธิ์ที่มีทับเกษตรล้อมเป็นโพธิษระ เพื่อทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้พันธุ์มาจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย” (นวกฤต เห่งกระโทก, 2557 : 34)

นอกจากนั้นแล้วในปี พ.ศ.2498 สมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลไทยได้เชิญ ฯพณฯ อุ นุ นายกรัฐมนตรีของประเทศพม่าที่มาเยือนประเทศไทย และท่านได้นำเอาหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้ที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพมหานคร เนื่องในโอกาสวาระครบรอบ 250 ปี (พ.ศ.2296-2546) ที่คณะสงฆ์ไทยได้ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนา (สยามวงศ์) ในประเทศศรีลังกา ประเทศไทย และประเทศศรีลังกาจึงได้ร่วมกันอัญเชิญหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ จากเมืองอนูราธปุระมาปลูกไว้ที่วัดธรรมาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2545 (เผ่าทอง ทองเจือ, 2546 : 104)

จึงกล่าวได้ว่าความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทยนั้นมีความเชื่อว่า มีการปลูกในสมัยทราวดี ในราวประมาณ พ.ศ. 1432 จากนั้นก็มีการปลูกเรื่อยๆ มาในสมัยกรุงสุโขทัยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยต้นโพธิ์ที่นำมาปลูกในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นต้นโพธิ์ที่นำมาจากประเทศศรีลังกาและพุทธคยา ประเทศอินเดีย โดยได้รับการอุปถัมภ์จากสถาบันกษัตริย์และรัฐบาลที่ได้ส่งเสริมการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยถือเป็นการประสานสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ทั้งประเทศพม่า ประเทศอินเดีย และประเทศศรีลังกา ประกอบกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่เจริญงอกงามได้

อย่างรวดเร็ว ขยายพันธุ์ได้ง่าย โดยเฉพาะในสภาพอากาศในประเทศไทยที่มีความร้อนชื้น ทำให้การเจริญเติบโตของเมล็ดดองกวม จึงทำให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์เติบโตทั่วทุกพื้นที่ของประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน

2. ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา

พื้นฐานของวัฒนธรรมอันเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทยว่ามาจาก ประการแรก ความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ลัทธิ ผี สางเทวดา ประการที่สอง คือ การที่คนไทยรับนับถือศาสนาด้วยความศรัทธาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม ทำให้เกิดธรรมเนียม ประเพณี คตินิยมในด้านต่าง ๆ ประการสุดท้ายคือประเพณี อันเกิดจากผลของความเชื่อและศรัทธาเป็นสถานการณ์หลักอันนำไปสู่ขั้นตอนของพิธีกรรม (กรรณิการ์ พันชนะ, 2537 : 13)

สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (2535 : 243) ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า สาระพุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีของไทยนั้น ประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือ สาระพุทธธรรมที่เป็นองค์ความรู้ ได้แก่ กรรม ไตรลักษณ์ เป้าหมายของชีวิต การลดละทุกข์และคุณค่าความสำคัญของพระรัตนตรัย ทั้งนี้มีรายละเอียดของสาระต่างกันไปตามยุคสมัย เช่น กรรมตามสาระไตรภูมิ และกรรมตามประสบการณ์เชิงประจักษ์ในชีวิตประจำวัน ส่วนที่สอง คือ สาระพุทธธรรมที่เป็นค่านิยมทางพฤติกรรม ได้แก่ ทาน ศีล ความกตัญญู ความเมตตา การทำกิจในพระศาสนา และเมื่อสังคมมีความซับซ้อนยิ่งขึ้นได้เพิ่ม ธรรมเพื่อการพัฒนาตนเองขึ้น เช่น ความซื่อสัตย์ ความ پاکเพียร การคบคนดีและธรรมเพื่อ การทำหน้าที่ในสังคม เช่น หน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตร หน้าที่ระหว่างสามีกับภรรยา หน้าที่ระหว่างญาติมิตร เป็นต้น ส่วนสาระพุทธธรรมที่เนื่องด้วยคติความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่อง พุทธกาล 5,000 ปี พระธาตุ พระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธบาท พระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้าในอนาคต ศรีอารยเมตตรัย ซึ่งความเชื่อบางอย่างเป็นความเชื่อเฉพาะบางคนหรือบางสังคม ไม่เป็นความเชื่อโดยรวมทั้งหมด เช่น ความเชื่อเรื่องพระธาตุ พระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น

ล้านนาในอดีตก็คืออาณาจักรหนึ่งของไทยซึ่งอยู่ทางภาคเหนือตอนบนในปี พ.ศ. 1839 พญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้น เพื่อให้เป็นศูนย์กลางอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่และหัวเมืองต่าง ๆ จึงได้กลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางพุทธศาสนา มีความเจริญทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์ สืบต่อกันมาช้านาน ในถึงปัจจุบันดินแดนล้านนามาหมายถึงพื้นที่ภาคเหนือตอนบน อันประกอบไปด้วย 8 จังหวัดได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่าน พะเยา และแม่ฮ่องสอน พื้นฐานของความเจริญทางด้านวัฒนธรรมในดินแดนล้านนานั้นเกิดจากสาเหตุใหญ่ 2 ประการ คือ ประการแรกระเบียบแบบแผนที่วางไว้ให้ชุมชนของตนได้ประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความผาสุกในสังคม เมื่อระเบียบแบบแผนนี้ได้รับการปฏิบัติต่อเนื่องเป็นเวลานาน ก็จะฝังแน่นอยู่ในความทรงจำ จนเกิดเป็นจารีตประเพณีที่มีประจำอยู่ในกลุ่มชนนั้น ๆ ประการที่สอง คือ การนับถือ

ศาสนา ในดินแดนล้านนานั้นได้รับอิทธิพลของลัทธิศาสนาต่างๆ ได้แก่ลัทธิไสยศาสตร์ ศาสนา พราหมณ์ พุทธศาสนานิกายมหายาน อุดรนิกายหรือพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ (ทักษิณนิกาย) ในระยะแรกเป็นพื้นฐาน และระยะหลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 ก็ได้รับนับถือศาสนาอิสลาม และคริสต์ศาสนาตามลำดับ (มณี พยอมยงค์, 2529 : 1-4)

การรับนับถือพุทธศาสนาในล้านนานั้นนับตั้งแต่สมัยพระญามังรายเป็นต้นมาตำนานและ ประวัติศาสตร์ที่เขียนได้สะท้อนให้เห็นว่าการปฏิรูปพระพุทธศาสนาและอุปถัมภ์พุทธศาสนาตลอดจน เผยแผ่ทั่วอาณาจักรนั้นมีจุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างระเบียบทางสังคมให้เป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน โดยพยายามนำเอาพระพุทธศาสนามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมและการบูชา บรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง ลักษณะที่ปรากฏเด่นชัดคือประเพณีการนับถือต้นโพธิ์ การสร้างพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าอันเป็นประเพณีนิยมในกลุ่มผู้นับถือ พระพุทธศาสนาหินยานแบบลังกา (ศิริพงษ์ ศักดิ์สิทธิ์, 2554 : 39)

นอกจากนี้ มณี พยอมยงค์ (2537 : 4) ยังได้กล่าวถึงความเป็นมาของพุทธศาสนาในล้านนา โดยสรุปไว้อีกด้วยว่า ชาวล้านนาได้รับเอาพุทธศาสนานับเป็น 2 ระยะ ด้วยกัน ในสมัยแรกพระโสม เถระและอุดรเถระ สมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชนำศาสนาพุทธมาเผยแพร่ทางสุวรรณภูมิ อัน หมายถึง พม่า ไทย ลาว กัมพูชา ในระยะที่ 2 ในสมัยพระนางจามเทวีแห่งอาณาจักรหริภุญไชยนำ พระสงฆ์มาจากลพบุรีมาประสานกับพระสงฆ์ที่มีอยู่เดิมในอาณาจักรโยนกเชียงแสน และระยะที่ 3 ใน สมัยอาณาจักรล้านนาได้รับพุทธศาสนาที่ลังกาวงศ์เข้ามาอีก พื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมและความ เชื่ออันส่งผลต่อรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวล้านนาอันเกิดจากการยอมรับนับถือ พุทธศาสนาด้วยความศรัทธาของชาวล้านนายังได้ถูกผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม ที่มีต่อสภาวะ แวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติก่อให้เกิดธรรมเนียมต่าง ๆ รวมถึงประเพณีและ พิธีกรรมต่างๆ ของชาวล้านนาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

สรสวดี อ่องสกุล (2539 : 56-58) กล่าวว่าในภาคเหนือมีความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา แบบเถรวาทในแคว้นหริภุญไชยได้แพร่ขยายไปทั่วดินแดนล้านนา ส่งอิทธิพลต่อแนวคิด วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อทางด้านพุทธศาสนาทั่วไปในดินแดนล้านนา และเมื่อพญามังรายได้ผนวกแคว้นหริ ภุญไชยเข้ากับแคว้นโยนกโดยสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา พระองค์ ยังให้ความสำคัญกับเมืองหริภุญไชยในฐานะเป็นเมืองพุทธศาสนา ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนา มี ข้อความตอนหนึ่งว่า “...พระยามังรายจึงว่า กุญยังไว้ขุนฟ้าอยู่ที่นั่นให้เป็นใหญ่แท้จริง กุญนี้เป็นขุนยวน ขุนร้อยดอก กิจทั้งหลายทั้งปวงไม่ใหญ่กว่ามหาเถรแล ขุนฟ้าก็ดี สู้ก็ตีมหาเถรเจ้าก็ตีจึงพากันกระทำ เถิด...” ดังนั้น การที่อาณาจักรล้านนาได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยเป็นแคว้นต่าง ๆ และสืบต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบันนั้นได้ส่งผลถึงวิถีคิด วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวล้านนาโดยทั่วไป

ความเชื่อต่อต้านโพธิ์ในสังคมล้านนา เนื่องจากคติความเชื่อเกี่ยวกับต้นโพธิ์ในล้านนานั้นเป็นความเชื่อที่เหนียวแน่น แฝงด้วยปรัชญาและคติธรรม จนกลายเป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติ ข้อห้ามเด็ดขาดเกี่ยวกับต้นโพธิ์นั้น คือ การห้ามตัดต้นโพธิ์ ในอรรถกถาท่านบอกว่าเป็นอนันตริยธรรม คือกรรมหนักเสมอด้วยทำร้ายพระพุทธเจ้า แม้กระทั่งการตัดแต่งกิ่งโพธิ์ก็ไม่ได้ ความเคารพยกย่องต้นโพธิ์ในภาคเหนือนั้นถือว่าเป็นต้นไม้แทนพระพุทธเจ้า ดังนั้น คำว่า ตถาคตโพธิสัทธา นอกจากจะหมายถึงความศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ชาวล้านนายังหมายถึงความศรัทธาที่มีต่อต้นโพธิ์อันเป็นต้นไม้ของพระพุทธเจ้าอีกด้วย ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “แม้ไปถึงลานโพธิ์ ควรแสดงความเคารพไหวโพธิ์ ดุจอยู่ต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคเจ้า” ประกอบกับการที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้ต้นโพธิ์เป็นเจดีย์ประเภทหนึ่งสำหรับบูชาแทนพระองค์ ดังเช่นที่ทรงบอกแก่พระอานนท์จนเป็นเหตุให้เกิดอานนทโพธิ์ดังกล่าวไปแล้วในบทที่ 2 ดังนั้น ชาวล้านนาจึงให้ความเคารพนับถือต้นโพธิ์เป็นดังเคารพพระพุทธเจ้า แม้กระทั่งศพที่ใช้กับต้นโพธิ์ก็นำมาจากคำที่ใช้กับพระพุทธเจ้า ดังจะพบว่า ชาวล้านนาจะเรียกต้นโพธิ์ที่ตายแล้วว่า นิพพาน หากใครประสงค์จะนำต้นโพธิ์ไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ จะต้องรอโพธิ์นั้นนิพพานเองก่อนจึงจะนำไปใช้งานได้

อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายถึงการตัดต้นโพธิ์หรือกิ่งโพธิ์ในกรณีที่สามารถทำได้ ดังความว่า

แต่การตัดกิ่งไม้โพธิ์ที่ขึ้นเบียดพระสถูปที่บรรจุพระธาตุหรือพระปฏิมา ควรทำ แม้ถ้าพวกนกจับที่กิ่งโพธิ์นั้นถ้ายุจจาระรดพระเจดีย์ ก็ควรตัดเหมือนกัน ก็เจดีย์ที่บรรจุพระสรีระธาตุสำคัญกว่าบริภคเจดีย์ (เจดีย์ที่บรรจุเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้า) แม้รากโพธิ์ที่งอกออกไปทำลายพื้นที่ ที่ตั้งเจดีย์จะตัดทิ้งก็ควร ส่วนกิ่งโพธิ์กิ่งใด ขึ้นเบียดเรือนโพธิ์ จะตัดกิ่งโพธิ์นั้นเพื่อรักษาเรือน (โพธิ์) ไม่ควร

จากข้อความนี้ทำให้เห็นว่า ต้นโพธิ์นั้นแม้จะเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า แต่เมื่อลำดับความสำคัญแล้ว พระบรมสารีริกธาตุหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุยังสำคัญกว่าต้นโพธิ์ ท่านจึงอนุญาตให้ตัดหรือรื้อถอนต้นโพธิ์ได้หากต้นนั้นเป็นอันตรายต่อพระบรมสารีริกธาตุ

อภิปรายผล

จากการศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้านโพธิ์ในล้านนา สามารถนำองค์ความรู้มาอภิปรายผลได้ ดังนี้ ต้นโพธิ์ เสมือนตัวแทนพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งเดียวที่จัดว่าเป็นสิ่งมีชีวิต ความศรัทธาต่อต้านโพธิ์ของ พุทธศาสนิกชนนั้น ต่างก็ให้ความเคารพบูชามาตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จปรินิพพาน สอดคล้องกับงานวิจัยของ อภิญา เงินดี (2554 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของพระพุทธศาสนาในฐานะทุนทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนชายแดนไทย-พม่า สองฝั่งแม่น้ำเมย” พบว่า ความเชื่อในเรื่องต้นโพธิ์พบว่าทั้งไทยและพม่าในสมัย

โบราณนั้นให้ความสำคัญกับต้นโพธิ์ เสมือนตัวแทนพระพุทธเจ้าแม่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วยังมีการบูชาตามที่ต่างๆ โดยมีความเชื่อปลูกต้นโพธิ์ไว้ในวัดต่างๆ มีงานประเพณีรดน้ำต้นโพธิ์ เอาไม้ค้ำต้นโพธิ์ ส่วนที่ประเทศไทยประเพณีนี้ค่อนข้างที่จะจืดจางลง และสอดคล้องกับงานวิจัยของ แม่ชีจันทรธิภา แสงทรัพย์ (2557 : บทคัดย่อ) ที่ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” พบว่า โพธิมณฑลเป็นปูชนียสถาน เป็นที่ประดิษฐานสิ่งสำคัญคือต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งจัดเป็นบรมธาตุเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เปรียบประดุจองค์แทนพระศาสดา เป็นที่สักการบูชาในเบื้องต้น ภายหลังกการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในล้านนา สามารถสรุปองค์ความรู้ได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

สรุป

ต้นโพธิ์ในประเทศไทยมีข้อสันนิษฐานจากนักโบราณคดีว่า มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี มีท่านมหาเถรไพล่ลายนนำมาปลูกจากประเทศศรีลังกา โพธิ์ในประเทศไทยจึงเป็นโพธิ์ลังกาที่สืบเนื่องมาจากเมืองอนูราชปุระ จากนั้นได้มีการขยายพันธ์และปลูกกันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในเขตบริเวณวัดต่างๆ ทั่วประเทศ ส่วนต้นโพธิ์ที่นำมาจากพุทธคยา ประเทศอินเดียนั้นมีการนำเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ในยุคเริ่มต้นนั้นประเทศไทยได้บูชาเฉพาะแต่โพธิ์ที่มาจากประเทศศรีลังกาเท่านั้น ส่วนในล้านนานั้นไม่ปรากฏชัดเจนว่านำโพธิ์มาจากไหน น่าจะเป็นโพธิ์ขยายพันธ์มาจากศรีลังกาเช่นเดียวกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่งอกง่าย โตไว ใบหนา กิ่งก้านสาขาแผ่ขยายรวดเร็ว ให้ร่มเงาได้ตลอด น่าจะมีพรรณรุกปลูกโพธิ์ในป่าใหญ่หรือป่าเสื่อมโทรมที่ต้องการพลิกฟื้นขึ้นมาในเชิงนิเวศวิทยา ไม่ใช่เชิงเศรษฐกิจ เพราะต้นโพธิ์นอกจากจะโตไวแล้ว การตัดทำลายก็ทำได้ยาก เพราะมีความพิเศษอยู่ในตัว เป็นไม้ที่ไม่เหมาะแก่การนำไม้ไปสร้างบ้าน หรือทำเฟอร์นิเจอร์ของตกแต่ง มีความเชื่อในความเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่ ดังนั้น ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าจะลดลงไปเป็นอย่างมาก ไม่ต้องปลูกกันอย่างซ้ำซาก อนึ่ง ต้นโพธิ์นั้นโตไว แผ่ได้เร็ว เมล็ดโพธิ์เป็นอาหารของนกที่สามารถไปกองงยได้ทุกที่ทุกสภาพอากาศ ดังนั้น ในสถานที่ใดที่ไม่ต้องการให้ต้นโพธิ์ขึ้น เช่น รางน้ำ ข้างกำแพง ใกล้เสนาสนะ ควรรีบทำลายเสียโดยไว โบราณจารย์ล้านนากล่าวไว้ว่า ต้นไม้ใดที่ยังไม่ถึง 10 ปี เทวดายังไม่มาอาศัย เพราะรากของต้นโพธิ์เป็นรากใหญ่ หากใหญ่โตเต็มทีรากจะดันพื้นให้ชำรุดเสียหายได้ หรือในบริเวณสถานที่สาธารณะ เช่น ริมนน พุทธบาร ควรทำลายเสียก่อนที่จะโต เพื่อไม่ให้เป็นการขยายเมืองต่อไปในวันข้างหน้า

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

ศึกษาแนวทางส่งเสริมให้ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้เจ้าป่า โดยการพัฒนาแนวทางหาแนวร่วมในการปลูกโพธิ์ในพื้นที่เสื่อมโทรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2548). **ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- กรรณิการ์ พันชนะ. (2537). **ภาษาวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- ฉัตรชัย แซ่ฉั่ว. (2548). “วัดศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2553). “โพธิ์: จากพุทธคยาสู่หัวเขี้ยว”. **วารสาร มจร.วิชาการ**. 14 (27) : 69-84.
- นวกฤต เห่งกระโทก. “การศึกษาคุณค่า และคติธรรมของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย..
- เผ่าทอง ทองเจือ. (2546). **พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- มณี พยอมยงค์. (2529). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ยศ สันตสมบัติ. (2537). **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- วีไลรัตน์ ยั่งรอด และธวัชชัย องค์กรวิเวทย์. (2551). **คู่มือท่องเที่ยว – เรียนรู้ : สุโขทัย ศรีสังขาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพลส.
- ศิริพงษ์ ศักดิ์สิทธิ์. (2554). “คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2550). “เชียงใหม่” ในตามเส้นทางงานช่างโบราณ ประวัติศาสตร์ศิลปะกับการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2503). **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. พระนคร: กรมศิลปากร.
- สร้อย อ่องสกุล. (2539). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์บุ๊คเซนเตอร์.
- สุรัชย์ จงจิตงาม. (2549). **ท่องเที่ยว เรียนรู้ : ล้านนา เชียงใหม่, ลำพูน, ลำปาง**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพลส.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2535). **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง**. สถาบันไทยศึกษา: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรีย์ ภูมิอมร. (2546). **พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย.
- อภิญา เงินดี. (2554). “การศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของพระพุทธศาสนาในฐานะทุนทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนชายแดนไทย-พม่า สองฝั่งแม่น้ำเมย”. **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อภิญา นน့်นาท. (2554). “แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์**. คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อัครพงษ์ คำคุณ. (2546). **โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย.
- แม่ชีจันทร์ธิภา แสงทรัพย์. (2557). “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.